

РЕЦЕНЗИЯ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА

„ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ИЛИ РЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ НА ДЕЦАТА В РИСК В БЪЛГАРИЯ – ПРЕДПОСТАВКИ, ЛОГИКА И МЕТАМОРФОЗИ“

За присъждане на образователната и научна степен доктор по 3.1. социология,
антропология и науки за културата

Автор: **Стоян Георгиев Михайлов**

Научен ръководител: **проф. д-р Петя Кабакчиева**

Стоян Михайлов е отчислен с право на защита от редовна докторантура в катедра Социология на СУ „Св. Климент Охридски“. Дисертационният труд премина през вътрешна защита на 22.01.2020 г.

Обща характеристика на дисертацията

Дисертацията е в много перспективна, социално значима и социологически продуктивна област – перспективна както за академични изследвания, така и за провеждане и за оценка на публични политики. Най-широко тази област може да се обозначи като изследване на уязвимостта. Тъкмо навлизането в тази област оценявам като най-голямото предизвикателство в дисертационния труд, който от своя страна е предшестван от две десетилетия практически социален и изследователски опит.

Поместването на този предшестващ опит в академичен формат – това е профилът на представената за защита работа. Обемът ѝ е 211 страници, структурирани в увод, пет глави, заключение, приложения (с въпросниците за провеждането на терен със социални работници, педагози, психолози, активисти от НПО сектора и др.) и библиография със 117 академични заглавия и 35 документа.

По формалните характеристики на работата трябва да се отбележат две неща: добре издържани структура и композиция, които позволяват на читателя лесно да се ориентира в логиката на анализа и повествованието. Много полезни са и седемте таблици, систематизиращи част от изследователските резултати, както и обобщенията към всяка от главите.

Логика и съдържание

Уводът веднага хваща вниманието на читателя с директното поставяне на централния въпрос: защо при финансова обезпеченост, добра воля от страна на актьорите в системата и на политическите актьори, при споделен между тях

дискурсивен репертоар системата на закрила в България упорито възпроизвежда институционализиране на децата. Неслучайно по-горе споменах предшестващия опит на докторанта в темата – поставянето на водещия въпрос и залавянето с докторат вероятно иска да отговори на този въпрос, който очевидно е обобщение на емпирични наблюдения, а не е изследователска хипотеза.

Първа глава конструира теоретичен апарат, в който да се поместят и осмислят резултатите от поредица емпирични изследвания, провеждани в течение на години. Самите изследвания са посветени на сноп от социалнозначими проблеми: да се диагностицират процесите на и пречките пред деинституционализацията на децата, отглеждани до момента в институции. Тези изследвания са конструирани така, че да наблюдават, оценяват и препоръчват публични политики. Впоследствие докторантът е пожелал да им придаде обща форма и единно осмисляне, при което да се даде възможност за анализ, който да се отдалечава от конкретните оперативни цели на въпросните изследвания.

Прегледът на теоретични положения върху концепта за детско благосъстояние е несъмнено полезен и информативен, макар да остава недостатъчно социологически рефлектиран – в какъв исторически момент, в каква политическа и социално-икономическа констелация стават тези парадигмални измествания, какви актьори овластяват те – тези въпроси не стоят пред докторанта и частта стои донякъде като кратка антология, в която откриваме например: „**Теорията за субективната хомеостаза на благосъстоянието** (Cummins, 1995, 2010) предполага, че по начин, аналогичен на хомеостатичното поддържане на телесната температура, субективното благосъстояние (SWB) се контролира и поддържа автоматично от автоматични неврологични и психологически процеси (виж също Cummins и Nistico, 2002)“ (с. 19). Струва ми се, че такива твърдения не бива да се оставят без критичен коментар.

Това е един компендиум на тенденциите в социално-психологическото, политико-философското и социално-практическото осмисляне на отношението дете-общество-семејство, който всъщност се придържа към определен нормативен проект, без обаче да изследва генезиса на самия този нормативен проект за дискурсивното и институционално „преместване“ на детето – от обект на грижа и въздействие към субект на личния си и обществен живот. Чисто граждански и нормативистки това е много симпатично. Но академично то рисува една триумфалистка картина, в която „колелото на историята“ се върти „до все по-пълна победа“ на детето като субект на права, но това колело все подминава българското общество. А историята на това парадигмално изместване – далеч извън България – има логиката на сблъсък на идеи за добър живот, между които – по изрза на Шантал Муф – няма формула да се избере правилната. Освен това тя е и противоречива история – в зората си деинституционализацията се свързва както с лявата критика, така и с фискалния консерватизъм – общността, както казва Рой Портър, се оказва най-малкото общократно между двете. И друг един проблем произтича от тази триумфалистка и прогресистка версия на историята – нуклеарното семејство се натурализира и се натурализира като по природата си добро. Но нуклеарното семејство също е

исторически продукт, при това то не е непременно нещо топло и грижовно, а е „интензифицирана властова клетка“, ако си припомним Мишел Фуко. Разпростирам се толкова върху тази глава, защото в нея е един от основните дефицити на аналитичната рефлексия, който засяга цялата работа. Да припомня тук например съпротивите срещу новия закон за социалните услуги, които настояват тъкмо за деинституционализация, нещо, което докторантът споменава. Само че част от протестиращите – най-активната онлайн група, да речем, – се позовават на библейското „който жали тоягата, не жали чедото си“.

Достойнството на тази глава е в това, че извежда разликата между концепция и институционализация на грижата, която е центрирана в детето, от една страна, и такава, която е центрирана в семейството, от друга страна. Тази разлика впоследствие ще бъде добре приложена в конструирането на въпросници за и в интерпретацията на данните от теренните изследвания.

Втора глава синтезирано изследва историята на възникването на институционалната грижа с акцент върху възникването и историята на институционалната грижа за деца в България. Тук се преплитат исторически данни, авторски хипотези и данни от изследвания на влиянието на институционалната грижа – при която животът е подконтролен, детето не може да избира с кого да бъде, какво да прави, с ограничения кръг от значими други – влиянието на всичко това върху детското здраве, благосъстояние, личностно формиране. Тук са проучени типове институции, сплитането им в единна система и формирането на типологични „кариери“ на институционализираните деца. Тук има интересни хрумвания и авторска свобода, както например в извеждането на одобрението към големите институции в зората на държавния социализъм в България от колективистичния манталитет, формиран в задругата. Струва ми се обаче, че на разпространението на задругата като форма на стопанство и семейство е придаден малко преувеличено доминиращ характер. Тази глава носи потенциал за интересно и сериозно историческо изследване – каква е връзката между социалната работа и евгеничните проекти, да речем, както и дали последиците от войните не са поне толкова сериозно обяснение за възникването на големи интернатни форми на детска грижа, колкото и марксистката идеология.

Трета глава постепенно започва да ни въвежда в собствената изследователска работа на докторанта. Главата е посветена на обзор на актуалното състояние на системата за детска закрила в България и на историята на това, което се нарича деинституционализация. Тук като **приносен момент** искам да изтъкна периодизацията на реформата на системата за детската закрила в България, периодизация, основана на анализ на нормативни и поднормативни актове, която показва и възникването и траекториите на основните актьори в полето на грижата за деца (преходът от доминация на силни актьори от неправителствения сектор към сложен танц между общински структури, разпределящи делегирани бюджети, държавни структури и значително отслабени актьори от неправителствения сектор; и всичко това – на фона на процесите на синхронизиране на законодателството с европейската правна рамка с нейната центрираност в концепта за правата).

Сърцевината на дисертацията е четвърта глава, в която са основните залози на емпиричното докторално изследване – тук е анализирана структурата на различните типове институции и услуги в системата на детската грижа в процес на промяна. Изследвани са и нагласите на професионалистите и активистите, ангажирани със системата и нейното реформиране.

Изследванията са направени професионално коректно, като се започва с дефинирането на понятията. Тук трябва да се каже, че въпреки положените от докторанта усилия между вътрешната защита на работата и окончателната ѝ редакция, понятията остават дефинирани на равнището на анализирани нормативни документи, без върху тях съществено да е повлияла теоретичната първа глава от дисертацията. Същото важи и за индикаторите за оценка на въздействието на Визията да деинституционализация – те практически съвпадат с индикаторите, заложи в Плана за действие на Визията. При това положение обаче резултатите говорят по-скоро за частичен успех на процеса на деинституционализацията. Но заключенията на докторанта клонят към констатиране на систематичен неуспех и упорито възпроизводство на институционална грижа и институционализирани деца. И макар интуитивно да сме по-склонни да се съгласим с последното, то не произтича недвусмислено от едно изследване според индикаторите за успех на един план за действие, които са заложи в същия този план за действие. Как да обясним това, че макар децата да се извеждат от големите институции, броят деца в системата за грижи расте? Тук може би е добре по-социологически да огледаме термина „извеждане“. Кой бива изведен? Та нали извеждането представлява личностна трансформация? Има ли подготвени приемни семейства, които да могат да изнесат този тежък процес на личностната трансформация, при който детето трябва рязко да разшири нормативните перспективи на значими други, през които възприема себе си, процес на трансформация на поведенските модели? И най-вече – какво значи подготвени семейства? В дисертацията отговорът е, че няма услуги и няма опит, няма заинтересовани субекти (при което водещ мотив става самовъзпроизводството на системата) – до голяма степен преповтаря отговорите на интервюираните в теренното изследване. Но ако си представим, че се появят услуги и административен капацитет, биха ли довели те до действително „извеждане“ от институциите, като имаме предвид, че т.нар. извеждане представлява сложна психосоциална трансформация? Все пак тук трябва да отбележа един аналитично усилен момент, който липсваше в първата редакция на дисертационния текст – чрез връщането на анализа на емпиричните теренни данни към първата теоретична глава на работата се очертава и че различните актьори в полето на детската закрила по-скоро възпроизвеждат логиката за детето като обект на грижа, отколкото субект на действия и решения.

Стоян Михайлов маркира част от тези проблеми във финала на пета глава и в заключението на дисертацията си, но ги оставя за по-нататъшни изследвания, които му пожелавам да проведе. Част от тези проблеми можеха да бъдат по-плътено засегнати и в настоящата работа, която остава по-скоро описателна, отколкото аналитична.

При все това описанието на изпадането на целите на процеса на деинституционализация някъде по пътя на този процес, заместването на деинституционализацията с два модела на формална грижа, динамиката между приемна и резидентна грижа е много информативно, а темата е несъмнено актуална и взета присърце.

Приносителите на дисертацията са предимно научно-приложни, такава е и претенцията на текста и на автореферата. Очертаването на практическия консенсус между различните актьори в полето около фигурата на детето като обект на грижа е един от тези **приноси**. Искам в тази връзка да помоля кандидата да коментира вижда ли връзка между този консенсус, от една страна, и ориентацията на неговите респонденти по-скоро към семейство-ориентирания, отколкото към дете-ориентирания модел на грижата. Дали бедността не е най-малкото общо кратно между тези два консенсуса?

В добавка към този въпрос ми се иска кандидатът да направи още един коментар. Силният акцент върху семейството представлява днес сегмент от един по-широк процес, наричан респонсибилизация – решаването на социални проблеми с биографични средства. В образованието на децата в България този процес води до значителни образователни неравенства. Как се съотнася нормативният проект за деинституционализация към нормативния проект за равенство?

Авторефератът представя коректно текста на дисертацията. Приносителите не са формулирани като приноси – те прецизно, скромно и коректно казват какво е правено, а не какво ново знание е генерирано. Не смятам това за недостатък.

Кандидатът има две самостоятелни и една съавторска академични публикации – достатъчно според изискванията на закона.

В заключение: като член на научното жури аз ще гласувам „за“ присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на Стоян Михайлов, заради голямата обществена значимост на темата и заради усилието поредица от емпирични изследвания да бъдат огледани в по-широка перспектива.

София, 7.05.20 г.

Рецензент:

(доц. дсн Милена Якимова)